

Historian käyttö yhteiskunnassa ja tutkimuksessa

■ Venäjän presidentti Dmitri Medvedev asetti keväällä 2009 historiakomission, jonka tehtävänä on ”taistella Venäjän etujen vastaista historian vääristelyä vastaan”. Vääristelyllä viitataan erityisesti Baltian maiden ja Ukrainan tulkintoihin neuvostoajasta ja toisesta maailmansodasta. Viime talvena valtiovarainministeri Jyrki Katainen kuvasi käsillä olevaa taloustaantumaa ”talouden talvisodaksi” ja vertasi opposition toimia sodan aikaiseen Terijoen ”maanpetturihalitukseen”. Loppuvuodesta 2008 tutkija Oula Silvennoisen Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhteistyötä 1933–44 käsitellyt väitöskirja ja sen esittämät todisteet sotavankien teloituksista Suomessa johti laajaan julkiseen keskusteluun toisen maailmansodan perinnöstä Suomessa ja sai muun muassa *Helsingin Sanomat* kutsumaan Silvennoista ”kohututkijaksi” (HS 19.11.2008). Helsingin yliopistossa järjestetty kaksiosainen historiapolitiikka -keskustelutarja keräsi viime toukokuussa kahtena iltapäivänä salin täyteen aiheesta kiinnostuneita kansalaisia ja tutkijoita. Kuluva syksy on nostanut 70 vuoden takaisen talvisodan ja toisen maailmansodan alun kysymykset poliittisiin puheisiin Suomessa ja Euroopassa.

Nämä esimerkit viimeisen vuoden ajalta kuvastavat, kuinka historiallisen tiedon poliittisen käytön ulottuvuudet ja historian hallinta ovat esillä sekä yhteiskunnallisessa keskustelussa ja päätöksenteossa että tutkimuksessa. Euroopan tasolla muistiin ja

muistamiseen liittyvät kysymykset ja historiantutkimuksen haasteet ovat viimeisen kahden vuosikymmenen aikana korostuneet erityisesti suhteessa toisen maailmansodan perintöön ja 1990-luvun Euroopan poliittiseen murrokseen. Tässä näkyy esimerkiksi John Keanen korostama kriisiajan luonne suhteessa menneisyyden käsittelyyn ja historian kirjoittamiseen: kriisi- ja muutosaikoina ”elävät taistelevat kuolleista sieluista”, koska muutosajat korostavat menneisyyden merkitystä nykyisyyden selittäjänä ja legitimoijana.¹ Irvokkaimpia ja inhimillisesti katsottuna raadollisimpia esimerkkejä tästä ovat olleet esimerkiksi entisen Jugoslavian hajoamissotien ympärillä käydyt toiseen maailmansotaan liittyneet historiakiistat, joista on haettu oikeutetusta 1990-luvun sodille ja raakuuksille.

Tutkimuksessa historian käyttöön ja menneisyyden hallintaan liittyvien ilmiöiden käsitteellinen tausta nojaa pitkälti saksalaiseen traditioon, jossa menneisyyden hallintaan liittyvä tematiikka nousi tieteelliseen ja julkiseen keskusteluun osana 1980-luvun niin sanottua historiataistelua (*Historikerstreit*). Tuolloin nimekkäät saksalaiset tutkijat ja älymystön edustajat kiistelivät siitä, missä määrin Hitlerin aikakauden hirmuteot olivat osa Saksan historian suurta jatkumoa ja missä määrin ne olivat yhteydessä tai suhteutettavissa Stalinin aikakauden vainoihin Neuvostoliitossa tai ylipäätään rasistisiin kansanmurhiin muualla maailmassa.

1990-luvulta lähtien korostuneen menneisyyden uudelleenarvioinnin myötä on syntynyt kasapäin erilaista menneisyydenhallintaan, muistiin ja muistamiseen liittyvää tutkimusta. Muistitietotutkimusta on perustellusti luonnehdittu hajanaiseksi. Tämä on johtanut siihen, että yhteiskunnallisen tutkimuksen piirissä on pyritty keskittymään selkeämmin muistiin ja poliittisen vallan suhteeseen. Erilaisten muistamisen tapojen ja menneisyyden läsnäolon erittelyn keskiöön on nostettu näkökulma, joka korostaa menneisyyden käytön poliittista relevanssia ja konkreettisia yhteiskunnallisia seurauksia.²

Lähtiessämme valmistelemaan tätä *Historiallisen Aikakauskirjan* teemanumeroa päädyimme otsikkoon *Historian käyttö*. Taivoitteenamme oli koota sisällöllisesti mahdollisimman laaja artikkelikokoelma, joka valottaa historian käytön moninaisuutta eri aikoina ja erilaisissa tutkimusasetelmissä. Näimme aihepiirin tutkimuksellisen hajanaisuuden ja käsitteellisen väljyyden tässä tapauksessa siis mahdollisuutena, emme ongelmana. Teemanumeron avainsanoiksi määrittelimme historiapolitiikan, muistin politiikan, menneisyydenhallinnan, historia-kulttuurin ja historiatietoisuuden.

Artikkelitarjouksia tähän teemanumeroon tuli yli kolmekymmentä, mikä kertoo paljon aiheen ajankohtaisuudesta historioitsijoiden keskuudessa. Tarjotut tekstit edustivat monia tieteenaloja, mikä yhdessä laajan kiinnostuksen kanssa ilmentää aiheen poikkitieteellisyyttä ja historian käyttö -tematiikan laaja-alaisuutta. Lopulta mukaan päätyi kokoelma artikkeleita, joiden tekijöistä löytyy historian tutkijoiden lisäksi kulttuuritutkijoita, yhteiskuntatieteilijöitä ja kasvatustieteilijöitä. Monet valituista kirjoittajista ovat nuoremman polven tutkijoita. Tämäkin on merkki siitä, että teemanumeromme aihepiiristä on muotoutumassa oma itsenäinen historian, kulttuurin ja yhteiskuntatutkimuksen lajityyppinsä, jolle on ominaista näkökulmallinen ja menetelmällinen moni-ilmeisyys.³

Historian käyttöön keskittyvän teemanumeron avaa Jouni Tillin artikkeli, joka jäsentää historian käyttöön liittyvää käsitteis-

töä ja soveltuu toivoaksemme myös akateemiseen opetuskäyttöön. Tillin artikkeli havainnollistaa historian käyttöön liittyvien ilmiöiden yhteiskuntatieteellistä luonnetta eritellessään aihepiirin käsitteistöä politiikan tutkimuksen avulla. Kari Palosen työhön nojaavassa historiapolitiikan ja historian käytön erittelyssä Tilli käyttää esimerkkinä jatkosodan tulkintoja ja jatkosodasta käytävää julkista keskustelua havainnollistaen, miten suomalaisessa historiapolitiikassa keskustelussa voi yhdellä aihealueella, jota Tilli kutsuu *polityksi*, esiintyä korkeintaan kaksi kilpailevaa tulkintaa. Laajempi ja monia tulkintoja samanaikaisesti sisältävä keskustelu yhden polityn (esim. jatkosotapolity) alueella on harvinaisempaa.

Reinhart Koselleckin urauurtava teos *Vergangene Zukunft* esitti aikanaan, kuinka ihmiset tulivat tietoisiksi ajallisesta muutoksesta ja omasta aktiivisesta roolistaan ajallisen muutoksen tekijöinä modernisaation myötä 1800-luvulta lähtien. Nopeampi yhteiskunnallinen muutosvauhti synnytti historiatietoisuudeksi kutsutun ymmärrysolotuvuuden, tietoisuuden tulevaisuudesta, menneisyydestä ja nykyisyydestä toisistaan erillisinä ja keskenään riippuvaisina aikatoisoina.

Kaksi tämän teemanumeron artikkelia sijoittuu aikaan ennen Koselleckin hahmottelemaa historiatietoisuuden varsinaista syntymistä. Piia Einosen esimoderneja kaupunkia käsittelevä artikkeli kuvastaa, miten menneisyys valjastettiin kaupunkien byrokratian palvelukseen, kun pyrittiin vastustamaan muutosta ja säilyttämään vanhojen kaupunkien asemaa. Menneisyyden epä-

1. John Keane (1988) "More theses on the philosophy of history", teoksessa James Tully (toim.) *Meaning and Context: Quentin Skinner and his Critics*, Cambridge: Polity.

2. Ks. esim. Jan-Werner Müller (toim.) (2002) *Memory & power in post-war Europe. Studies in the Presence of the Past*, Cambridge: Cambridge University Press; Pilvi Torsti (2008) "Why do History Politics Matter? The Case of the Estonian Bronze Soldier", teoksessa Juhana Aunesluoma and Pauli Kettunen (toim.) (2008) *The Cold War and the Politics of History*, Helsinki: University of Helsinki & Edita Publishing, 19–35.

3. Kiitämme valtiotieteiden kandidaatti Kyösti Knuutilaa avusta artikkeleiden toimittamisessa.

määräisyyttä kuvastaa puhe ”esi-isistä” ja siitä, miten he ovat asioita hoitaneet. Marja-Leena Hännisen artikkeli vie antiikin Rooman oikeudenkäyntiin, missä syyttäjänä toimiva Cicero pyrki historiaan liittyvillä viittauksilla vetoamaan roomalaisten ja sislialaisten kollektiiviseen identiteettiin, jotta roomalaiset tuomarit suhtautuisivat suopeasti sislialaisten nostamaan kanteeseen Sisilian entistä kuvernööriä Gaius Verrestä vastaan. Hänninen käsittelee myös yleisemmin historian roolia antiikin Rooman puhe- taitoa ja retoriikkaa korostaneessa yhteiskunnassa.

Aleksanteri Suviojan ja Kati Parppein artikkelit kuvaavat molemmat, miten olema- ton menneisyys voi muuttua mittavaksi historiaksi silloin, kun nykyisyys sitä tarvitsee. Suviojan artikkelissa havainnollistetaan historian käytön näkökulmasta Saksan armeijan laivaston historiaa 1800-luvun lopulta toisen maailmansodan päättymiseen. Historiasta haettiin perusteluja laivaston vahvistamiseksi ja laivastostrategialle. Suviojan artikkeli osoittaa, että sopivan historian puuttuessa historiaa kirjoitettiin uudelleen vastaamaan laivaston johdon määrittelemiä tarkoituksia. Kati Parppein artikkelissa historian käyttö liittyy Valamon luostarin aseman vahvistamiseen historian avulla. 1800-luvulla luostarille rakennettu historia ja siihen liittyvät mielikuvat ovat olleet osa myös Valamon uutta neuvostoajan jälkeistä nousua, vaikka monet luostarin historiaan liittyvät käsitykset eivät kestä historialliselle tiedolle asetettuja kriteerejä.

Itänaapuri Venäjän historiapolitiittista mielenkiintoisuutta kuvastaa hyvin se, että saimme tähän numeroon lukuisia Venäjää tai Neuvostoliittoa käsitelleitä artikkelitarjouksia. Taustalla vaikuttaa sekä neuvostoajana harjoitettu historiapolitiikka että etenkin Putinin ja Medvedevin presidenttiaikoina lisääntynyt poliittisen vallan puuttuminen historian tulkintoihin. Tämän numeron kahden artikkelin Venäjä-paketissa pureudutaan ensin neuvostoajanaan ja Nikita Hruštšovin sekä Leonid Brežnevin kausien historia- poliittiseen ideologiaan, joka pyrki määrittelemään historiallista totuutta. Simo Leistin artikkeli havainnollistaa Hruštšovin ja

Brežnevin kausien keskenään osin erilaiset historiatalkunnat ja niiden perustelut. Leisti nostaa artikkelinsa ytimeen Brežnevin kauden neuvostohistorioitsijoiden kriittisen kirjoituksen valtaa pitävien historiapolitiikkaa vastaan. Kirjoitus tuo esiin, ettei totalitäri- nen järjestelmä täysin hallinnut historiantut- kijoiden ammattikuntaa. Marina Vituhnovs- kaja-Kauppalan artikkeli keskittyy nyky- Venäjän vallanpitäjien historiapolitiittisiin pyr- kimyksiin. Artikkeli analysoi loppuvuodes- ta 2008 käydyin televisiokilpailun tuloksia, jossa rankattiin historiallisia venäläisiä hen- kilöitä samaan tapaan kuin taannoisessa Suurin suomalainen -äänestyksessä. Tulok- sia pidetään valtakoneiston manipuloimina ja artikkeli esittää perustelut sille, miksi ja miten kilpailun kärkikolmikko muodostui sekä mitä se kertoo nyky-Venäjän suhteesta historiaan ja sen historiapolitiittisista pyrki- myksistä ja niiden perusteluista.

Teemanumeron katsausartikkelissa Nika Potinkara esittelee saamelaiden kautta et- nisyystutkimusta ja historian roolia oikeuk- sien ja identiteetin määrittelyssä. Potinkaran artikkeli liittyy Maria Todorovan esittämään näkemykseen, joka lähtee siitä, että muistin manipuloitavuus on itsestäänselvyys, jota ei sinänsä ole kiinnostavaa tutkia. Todorovan kiinnostuksen kohteena identiteettitutki- muksessa on sen sijaan se, miksi ihmiset omaksuvat tietyn historiallisen viestin ja ta- rinan tiettyssä ajassa.⁴ Potinkaran artikkelin käsittelemässä tapauksessa on museonäyt- telyjen valossa otettu omaksi näkemys yh- tenäisestä saamelaiskulttuurista, koska se vahvistaa saamelaiden vähemmistöasemaa. Potinkara kuitenkin kysyy, kuinka todelli- nen luotu näkemys oikeastaan on ja mitä seurauksia sillä on saamelaiskulttuurin säi- lymiselle.

*

Yksi historiankäytön keskeinen areena, jo- hon tämän teemanumeron artikkelit eivät tällä kertaa pureutuneet on koulun histori- anopetus ja oppikirjoihin liittyvä tutkimus. Historian kouluopetus ilmentää usein tietyn valtion historiapolitiittisia pyrkimyksiä. Op-

4. Maria Todorova (toim.) (2004) *Balkan Identities. Nation and Memory*, London: Hurst & Company.

pikirjat ja opetussuunnitelmat toimivat historiapolitiikan välineinä ja agentteina.

Historian käytön ja historiapolitiikan alaan kuuluvat myös yksityiset ja kollektiiviset käsitykset menneisyydestä, joita voidaan tutkia kulttuurituotteiden tai vaikkapa kirjallisuuden valossa. Viime vuosina useissa maissa on myös tehty laajoja väestökyselyyn perustuvia historiatietoisuuden tutkimuksia, jotka pyrkivät selvittävään tavallisten kansalaisten menneisyyskäsityksiä ja sitä, miten ne ovat rakentuneet. Suomessa parhaillaan meneillään olevan Historiatietoisuus Suomessa -hankkeen aineisto kerätään kuluvan akateemisen vuoden aikana. Aiheesta kiinnostuneet voivat tutustua hankkeen kotisivuihin ja olla jatkossa mukana keskustelussa hankkeen tuloksista (www.historiatietoisuus.fi).

Tutkimuksellisesti historian käyttö avaa tämän teemanumeronkin valossa tarkastelukulmia hyvin monenlaisiin aiheisiin. Yhteiskunnallisesta näkökulmasta historian käytön kiinnostavuus ja tutkimuksellinen merkittävyys taas liittyy usein historiapolitiikan konkreettisiin seurauksiin. Ja lopuksi, kuten Jouni Tilli artikkelissaan muistuttaa, unohtaminen ja vaikeneminen ovat historiapolitiikka siinä missä muistaminenkin. Se, mistä historiankirjoitus vaikenee, on yhtä merkittävää kuin se historia, jota kirjoitetaan. Tähän liittyy myös historian ja menneisyyden tutkijan keskeinen moraalinen haaste ja vastuu. ■

Pilvi Torsti & Jubana Aunesluoma